

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

306

Finanse publiczne

Redaktorzy naukowi

Jerzy Sokołowski

Arkadiusz Żabiński

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2013

Redaktor Wydawnictwa: Aleksandra Śliwka

Redaktor techniczny: Barbara Łopusiewicz

Korektor: Barbara Cibis

Łamanie: Adam Dębski

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna w Internecie na stronach:

www.ibuk.pl, www.ebscohost.com,

The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com,

a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon

http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się
na stronie internetowej Wydawnictwa

www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie
wymaga pisemnej zgody Wydawcy

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2013

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-386-1

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Jan Borowiec , Kryzys gospodarczy a polityka monetarna i fiskalna w strefie euro w latach 2008-2012.....	13
Leszek Borowiec, Marzena Kuśmierk , Kapitał żelazny w finansowaniu organizacji non-profit w Polsce	24
Patrycja Chodnicka, Katarzyna Niewińska , Determinanty wyceny rynkowej sektora bankowego w dobie kryzysu	37
Patrycja Chodnicka, Katarzyna Niewińska , Ocena sektora bankowego w Europie.....	48
Iwona Dorota Czechowska , Rachunki osobiste dla klientów 60+	61
Agnieszka Deresz, Marian Podstawka , Opodatkowanie podatkiem dochodowym od osób fizycznych mikroprzedsiębiorców w warunkach kryzysu	73
Joanna Działo , Czy Unia Europejska potrzebuje unii fiskalnej?.....	86
Ryta Dziemianowicz , <i>Tax expenditures</i> w konstrukcji reguły wydatkowej... ..	98
Joanna Fila , Mikrofinanse w Unii Europejskiej – polityka, instrumenty, efekty	110
Beata Filipiak, Marek Dylewski , Indywidualny wskaźnik zadłużenia jednostek samorządu terytorialnego – problemy dostosowawcze.....	120
Piotr Gut , Model odwróconej płatności (<i>reverse charge</i>) jako element konstrukcji podatku VAT ograniczający uszczuplenia w podatku VAT.....	132
Małgorzata Magdalena Hybka , Raison d'être solidarnej odpowiedzialności za zobowiązania z tytułu podatku od wartości dodanej	143
Marcin Idzik , Ekskluzja finansowa – ujęcie empiryczne.....	154
Maria Jastrzębska , Kreacja i implementacja systemu zarządzania ryzykiem jednostki samorządu terytorialnego	166
Piotr Karaś, Wojciech Pacut , Porównanie działania banków islamskich i konwencjonalnych – przypadek Zjednoczonych Emiratów Arabskich	178
Anna Kobialka , Wykorzystanie funduszy unijnych w finansowaniu wydatków inwestycyjnych jednostek samorządu terytorialnego lubelszczyzny	190
Teresa Kondrakiewicz , Dywersyfikacja jako kierunek rozwoju grup kapitałowych.....	200
Iwa Kuchciak , Problematyka nadmiernego zadłużania w kontekście wykluczenia finansowego.....	213
Elwira Leśna-Wierszołowicz , Koncepcja wielofunduszowości w drugim filarze systemu emerytalnego w Polsce	225
Paweł Marszałek , Finansyzacja w Polsce – ciekawostka teoretyczna czy realny problem?.....	235
Grzegorz Matysek , Opodatkowanie dochodów spółek osobowych w Polsce – konieczność zmian.....	247

Danuta Milaszewicz , Stabilność fiskalna jako przymus w polityce fiskalnej	260
Magdalena Miszczuk , Zróżnicowanie sytuacji finansowej wybranych jednostek samorządu terytorialnego na podstawie indywidualnego wskaźnika zadłużenia	272
Anna Murdoch , Wejście Polski do strefy euro a długoterminowe cele rozwoju kraju	285
Piotr Ptak , Polityka wydatków publicznych w Polsce w latach 2008-2012....	298
Witold Rakowski , Zróżnicowanie wydatków gmin i powiatów na oświatę w latach 2005-2010 w układzie przestrzennym	311
Halina Rechul , Samodzielność finansowa jednostek samorządu terytorialnego w Polsce.....	325
Wioleta Samitowska , Fundusze pożyczkowe i fundusze poręczeń kredytowych jako instrumenty finansowego wsparcia MŚP	338
Przemysław Siudak , Specjalne strefy ekonomiczne jako instrument generujący oszczędności budżetu państwa z tytułu zatrudniania bezrobotnych..	351
Andrzej Sobczyk , Dynamika wydatków inwestycyjnych i liczby mieszkańców w gminach województwa zachodniopomorskiego w latach 2008-2011	362
Michał Sosnowski , Progresywne i proporcjonalne opodatkowanie przedsiębiorstw osób fizycznych w Polsce	372
Feliks Marek Stawarczyk , Kryzys finansowy a sytuacja banków krajowych w Niemczech	386
Igor Styn , Wpływ zmian w MSSF 9 na wyniki finansowe największych dwóch banków działających w Polsce oraz na ich politykę kredytową	397
Magdalena Syrkiewicz-Świtłała, Tomasz Holecki, Katarzyna Klyta , Możliwości wprowadzenia prywatnych ubezpieczeń zdrowotnych do powszechnego systemu ochrony zdrowia w Polsce w opinii mieszkańców powiatu tarnogórskiego	409
Waldemar Szczepaniak , Ocena sytuacji finansowej publicznych uczelni technicznych w Polsce w latach 2004-2011	418
Tomasz Śmietanka , Gospodarka finansowa gminy miejsko-wiejskiej Kozienice w latach 2003-2012	430
Tomasz Uryszek , Zadłużenie sektora samorządowego w krajach Unii Europejskiej w okresie kryzysu gospodarczego	442
Alina Walenia , Zarządzanie ryzykiem w sektorze samorządowych finansów publicznych	454
Jerzy Wąchoł , Spowolnienie gospodarcze i problemy długu publicznego na świecie w świetle danych statystycznych	466
Radosław Witczak , Wykorzystanie metod szacowania podstawy opodatkowania do określenia wysokości zobowiązań podatkowych	478
Iwona Wojciechowska-Toruńska , „Pakt fiskalny” a polityka fiskalna	488

Katarzyna Wójtowicz , Udziały samorządów w podatkach państwowych – własne czy obce źródło dochodów JST? Dylematy teorii a praktyka budżetowa wybranych państw.....	501
Dorota Wyszowska , Stan finansów jednostek samorządu terytorialnego jako determinanta wykorzystania środków pomocowych Unii Europejskiej w perspektywie 2014-2020	513
Jolanta Zawora , Samodzielność finansowa samorządów gminnych w warunkach spowolnienia gospodarczego.....	523
Anna Zielińska-Chmielewska , Ocena realizacji strategii płynności finansowej GK Tarczyński SA w ujęciu dochód-ryzyko	534
Dagmara Zuzek , Faktoring jako niekonwencjonalne źródło finansowania mikro- i małych przedsiębiorstw w Polsce.....	547
Arkadiusz Żabiński , Realizacja zasady równości opodatkowania czynników wytwórczych w wybranych krajach europejskich.....	558

Summaries

Jan Borowiec , Economic crisis and monetary and fiscal policies in the euro zone in the years 2008-2012	23
Leszek Borowiec, Marzena Kuśmierk , Endowment capital and funding sources in non-profit organizations	36
Patrycja Chodnicka, Katarzyna Niewińska , Determinants of market valuation of the banking sector during the recent financial crisis	47
Patrycja Chodnicka, Katarzyna Niewińska , Assessment of the banking sector in Europe	60
Iwona Dorota Czechowska , Personal accounts for clients 60+.....	72
Agnieszka Deresz, Marian Podstawka , Personal income tax on small entrepreneurs in times of crisis	85
Joanna Działo , Does the European Union need a fiscal union?	97
Ryta Dziemianowicz , Tax expenditures in the construction of the expenditure rule.....	109
Joanna Fila , Microfinance in European Union – policy, instruments, effects	119
Beata Filipiak, Marek Dylewski , Personal debt ratio of local government – system problems	131
Piotr Gut , Reverse charge model as an element of the VAT system, preventing it from tax abuse	142
Małgorzata Magdalena Hybka , Raison d'être of the joint and several liability for value added tax purposes.....	153
Marcin Idzik , Financial exclusion – empirical approach.....	165
Maria Jastrzębska , Creation and implementation of the risk management system of territorial self-government unit	177

Piotr Karaś, Wojciech Pacut , Islamic vs. conventional banking – the case of United Arab Emirates.....	189
Anna Kobialka , European Union funds use in financing of territorial self-governments units' investment in Lublin region.....	199
Teresa Kondrakiewicz , Diversification strategy in the process of holding companies development.....	212
Iwa Kuchciak , The issue of overindebtedness in the context of financial exclusion	224
Elwira Leśna-Wierszółowicz , The concept of multifunding in the second pension pillar in Poland	234
Paweł Marszałek , Financialization in Poland – theoretical curiosity or the real problem?.....	246
Grzegorz Matysek , Income taxation of partnerships in Poland – the necessity of changes	259
Danuta Milaszewicz , Fiscal stability as a coercion in fiscal policy	271
Magdalena Miszczuk , Diversity of the financial situation of selected self-government units under individual debt indicator.....	284
Anna Murdoch , Poland's entry into the Eurozone vs. its long term growth objectives	297
Piotr Ptak , Public spending policy in Poland in the years 2008-2012	310
Witold Rakowski , Variation of educational spending by communities and counties across regions in 2005-2010	324
Halina Rechul , Financial independence of local government units in Poland	337
Wioleta Samitowska , Loan funds and credit guarantee funds as instruments of financial support for SME.....	350
Przemysław Siudak , Special economic zones as an instrument generating savings for the state budget through the employment of the unemployed .	361
Andrzej Sobczyk , Dynamics of capital expenditure and population in communities of Western Pomeranian Voivodeship in the years 2008-2011	371
Michał Sosnowski , Progressive and proportional taxation of natural persons' enterprises in Poland.....	385
Feliks Marek Stawarczyk , Financial crisis and <i>Landesbanken</i> problems in Germany	396
Igor Styn , How changes in IFRS 9 can affect net earnings of two biggest banks operating in Poland and their loan policy	408
Magdalena Syrkiewicz-Świtła, Tomasz Holecki, Katarzyna Klyta , Possibilities of introducing private insurance in the public health care system in Poland in the opinion of the inhabitants of Tarnowskie Góry county	417
Waldemar Szczepaniak , Assessment of financial situation of technical universities in Poland between 2004-2011	429

Tomasz Śmietanka , Financial economy of the urban-rural commune of Kozienice in the years 2003-2012.....	441
Tomasz Uryszek , Local and regional government sector debt in the European Union countries during the economic crisis.....	453
Alina Walenia , Risk management in the self-government public finance sector.....	465
Jerzy Wąchoł , Economic slowdown and problems with public debt in the world in the light of statistical data	477
Radosław Witczak , The use of tax base estimation methods for the determination of the amount of tax liability.....	487
Iwona Wojciechowska-Toruńska , “Fiscal Pact” vs. fiscal policy	500
Katarzyna Wójtowicz , Local governments tax sharing arrangements – own or external source of revenues? Theoretical dilemmas vs. practical experiences of several European countries	512
Dorota Wyszowska , Financial standing of local self-government entities as a determinant of using of European Union aid in the perspective of 2014-2020	522
Jolanta Zawora , Financial independence of communes during economic slowdown	533
Anna Zielińska-Chmielewska , Assessment of strategies of working capital financial liquidity in the concept of risk-return analysis on GK Tarczyński SA	546
Dagmara Zuzek , Factoring as an unconventional source of financing activities of micro and small enterprises in Poland.....	557
Arkadiusz Żabiński , The implementation of the principle of equality in the taxation of factors of production in selected European countries	567

Iwa Kuchciak

Uniwersytet Łódzki

PROBLEMATYKA NADMIERNEGO ZADŁUŻANIA W KONTEKŚCIE WYKLUCZENIA FINANSOWEGO

Streszczenie: Celem niniejszego artykułu była weryfikacja relacji, jakie zachodzą między zjawiskiem nadmiernego zadłużania i wykluczenia finansowego oraz bankowego. Przeprowadzona analiza obu zjawisk pozwoliła na identyfikację cech wspólnych obu zjawisk, jakimi okazały się cechy społeczno-ekonomiczne osób dotkniętych tymi problemami oraz konsekwencje prowadzące do utrudnienia pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Dodatkowo, rozpatrując związek między trudnościami w dostępie do usług bankowych, a szczególnie kredytowych, trudności w korzystaniu z produktów kredytowych oraz nadmiernym zadłużeniem się, wskazano na dwukierunkowość tych zależności.

Słowa kluczowe: nadmierne zadłużenie, wykluczenie finansowe, wykluczenie bankowe.

1. Wstęp

Świadomość skali wykluczenia finansowego oraz nadmiernego zadłużenia, a przede wszystkim negatywnych konsekwencji, jakie za sobą pociągają w skali mikroekonomicznej – dla poszczególnych gospodarstw domowych, a także makroekonomicznej – dla całej gospodarki, nie przekłada się na rozważania na gruncie identyfikacji współzależności i współwystępowania obu zjawisk. W literaturze przedmiotu brakuje opracowań, które na bazie identyfikacji determinantów obu zjawisk wskazywałyby na istnienie związku między nimi.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie relacji, jakie zachodzą między zjawiskiem nadmiernego zadłużania się i wykluczenia finansowego oraz bankowego. Dla jego realizacji niezbędne będzie nakreślenie rozmiarów zadłużenia gospodarstw domowych oraz wykluczenia finansowego w Polsce, a następnie identyfikacja przyczyn i skutków obu zjawisk ze wskazaniem na wspólne obszary.

2. Problematyka zadłużenia i niewypłacalności gospodarstw domowych

Powstawanie zadłużenia będące efektem zaciągania zobowiązań przez gospodarstwa domowe jest traktowane jako naturalny etap jego rozwoju. Kredyty umożliwiają poprawę jakości życia i zapewniają lepszy dostęp do niezbędnych dóbr i usług, które w przeciwnym razie byłyby nie do osiągnięcia lub stałyby się dostępne dopiero po długim czasie¹. Jeśli jednak pojawiają się problemy zawodowe, miesięczna kwota długu przekracza rozsądną część miesięcznych zarobków, liczba zaciągniętych kredytów jest zbyt wysoka, a posiadane oszczędności nie są w stanie zrekomensować nagłej utraty dochodów – mogą one doprowadzić do sytuacji nadmiernego zadłużenia².

Zjawisko nadmiernego zadłużenia (*overindebtedness*) występuje, kiedy to dłużnik nie jest w stanie spłacić wszystkich swoich długów w perspektywie długoterminowej lub gdy istnieje poważne ryzyko, że tak się może stać. Osoby uznawane są za nadmiernie zadłużone, w przypadku gdy ich dochody netto nie wystarczają na pokrycie bieżących kosztów utrzymania i spłatę zadłużenia w wymaganym terminie³.

Pojęcie nadmiernego zadłużenia jest bardzo różnie definiowane w poszczególnych krajach. W Austrii, Belgii i Luksemburgu gospodarstwa domowe są postrzegane jako nadmiernie zadłużone, jeśli po odjęciu kosztów życia pozostała kwota środków pieniężnych nie wystarcza na pokrycie wszystkich zobowiązań płatniczych. We Francji za osobę nadmiernie zadłużoną uważa się dłużnika, który pomimo dobrej woli nie jest w stanie spłacać zobowiązań zgodnie z warunkami przyjętymi w umowach. W Niemczech w definicji nadmiernego zadłużenia znajduje się odniesienie nie tylko do trudności w obsłudze zadłużenia, ale także do obniżenia standardu życia. W niektórych krajach należących do UE, takich jak: Litwa, Bułgaria, Włochy, Hiszpania czy Grecja nie ma żadnej oficjalnie obowiązującej definicji nadmiernego zadłużenia⁴. W polskim ustawodawstwie można znaleźć odniesienie do zjawiska niewypłacalności zamiast nadmiernego zadłużenia. Dłużnika uważa się za niewypłacalnego, jeżeli nie wykonuje swoich wymagalnych zobowiązań pieniężnych⁵.

Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęta zostanie definicja interpretująca nadmierne zadłużenie się jako zjawisko społeczne obrazujące sytuację, w której konsumenci definitywnie nie są w stanie wywiązać się ze swoich zobowiązań w naj-

¹ Szerzej: B. Świecka, *Niewypłacalność gospodarstw domowych. Przyczyny – skutki – przeciwdziałanie*, Difin, Warszawa 2009.

² *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: Kredyty a wykluczenie społeczne w społeczeństwie dobrobytu*, 2008/C 44/19, s. 3.

³ S. Stamp, *A policy framework for addressing over-indebtedness*, Combat Poverty Agency, Dublin 2009, s. 7.

⁴ *Towards a common operational definition of over-indebtedness*, European Commission, February 2008, s. 34-36.

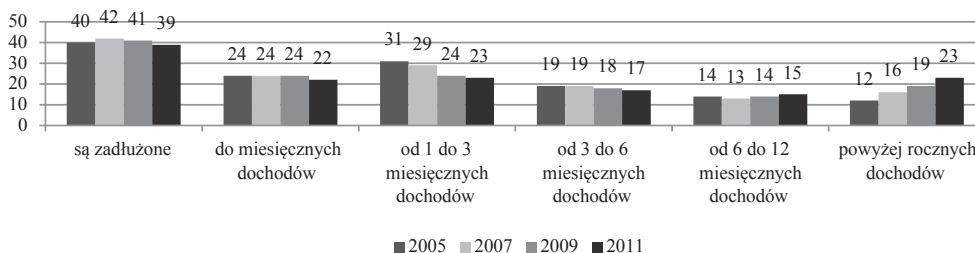
⁵ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. *Prawo upadłościowe i naprawcze*, DzU 2003, nr 60, poz. 535 ze zm., art. 11.

bliższej przyszłości. Określa całkowite pogorszenie sytuacji finansowej i stopniowo prowadzi do wykluczenia społecznego, finansowego, a nawet ubóstwa.

3. Skala zadłużenie gospodarstw domowych

Nadmierne zadłużenie mierzone jest w różny sposób. Pomiar może odbywać się na podstawie administracyjnych źródeł danych, np. w formie orzeczeń sądowych, częściej jednak brane są pod uwagę dane wskazujące na zaległości w płatnościach. Jedną z największych trudności w ocenie zakresu nadmiernego zadłużenia w Europie jest brak wiarygodnych danych statystycznych lub brak możliwości porównania istniejących danych ze względu na różne metodologie, pojęcia i okresy pomiarów⁶.

Zadłużenie polskich gospodarstw domowych z tytułu zaciągniętych kredytów i pożyczek systematycznie wzrasta. Dane publikowane przez NBP wskazują, iż zadłużenie gospodarstw domowych w odniesieniu do PKB pozostaje na niższym poziomie niż w innych krajach UE (ok. 30%), jednak tempo przyrostu zadłużenia jest wyższe⁷. Strukturę zadłużenia gospodarstw domowych w latach 2007, 2009 i 2011 przedstawia rys. 1.

Rys. 1. Zmiany skali zadłużenia gospodarstw domowych w latach 2005, 2007, 2009 i 2011

Źródło: *Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Warszawa 2012, s. 82.

W latach 2005-2011 podobna liczba badanych gospodarstw domowych deklarowała zadłużenie. W 2011 r. ponad 39% badanych gospodarstw domowych potwierdziło korzystanie z pożyczek i kredytów. Na podobnym poziomie utrzymało się zadłużenie sięgające wysokości miesięcznych dochodów oraz dochodów z przedziału od 3 do 6 i od 6 do 12 miesięcy. Najbardziej niepokojącym zjawiskiem jest przyrost liczby gospodarstw domowych, których zadłużenie zazwyczaj wynosiło powyżej

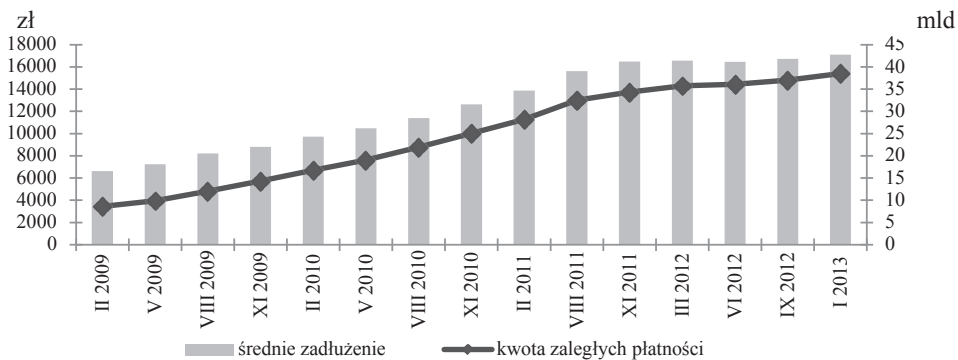
⁶ *Over-indebtedness: New evidence from the EU-SILC special module*, European Commission, Research note 4/2010. Instrumentem mającym na celu dostarczenie aktualnych i porównywalnych na poziomie krajów członkowskich danych dotyczących dochodów, ubóstwa, wykluczenia społecznego i warunków życia jest Europejskie badanie dochodów i warunków życia (EU-SILC).

⁷ A. Lilico, *Household Indebtedness in the EU*, European Parliament, 2010, s. 30.

ich rocznych dochodów. W okresie 6 lat to niekorzystne i niebezpieczne w skutkach zjawisko podwoiło się.

Z punktu widzenia związku między zadłużeniem a wykluczeniem finansowym ważne jest określenie źródeł zasilania gospodarstw domowych. Dominującym źródłem zewnętrznego zasilania finansowego dla 90% gospodarstw domowych są banki.

Przedstawione wyżej dane nakreślają skalę problemu zadłużenia gospodarstw domowych. Trudno jednak na tej podstawie określić znaczenie wzrostu zadłużenia dla sytuacji ekonomiczno-finansowej gospodarstw domowych, na którą w dużej mierze mają wpływ płatności związane z obsługą zaciągniętych zobowiązań. Nieumiejętność spłaty zobowiązań w wyznaczonym terminie, a nie sam poziom zadłużenia gospodarstwa domowego, przyczynia się bowiem w głównej mierze do pogorszenia jego sytuacji finansowej, która może doprowadzić do niewypłacalności⁸. Wysokość średniego zadłużenia wraz z łączną kwotą zaległych płatności klientów czasowo niewywiązujących się ze zobowiązań przedstawia rys. 2.

Rys. 2. Wysokość średniego zadłużenia (w zł) i kwota zaległych płatności klientów (w mld zł)

Źródło: *InfoDług, Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i klientach podwyższonego ryzyka*, luty 2011, s. 5-6; *InfoDług, Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i klientach podwyższonego ryzyka*, luty 2013, s. 5-8.

Dane dotyczące zaległych zobowiązań Polaków nie wskazują na to, aby sytuacja finansowa gospodarstw domowych uległa drastycznemu pogorszeniu. Niemniej jednak w ciągu ostatnich 5 lat wraz z przyrostem zadłużenia zwiększała się kwota zaległych płatności i tempo jej przyrostu było wyższe niż średniego zadłużenia.

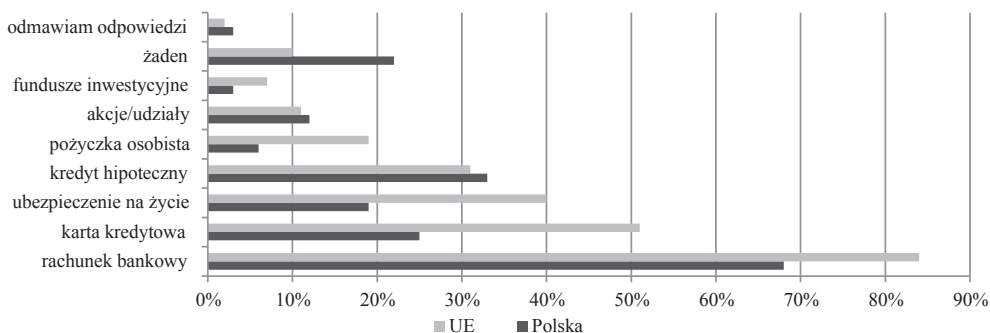
⁸ Szerzej: A.B. Atkinson, E. Marlier, *Income and living conditions in Europe*, Eurostat, EU, 2010.

4. Zjawisko wykluczenia finansowego i bankowego

Początkowo wykluczenie finansowe rozpatrywane było w kontekście zmian geograficznych wpływających na fizyczny dostęp do usług finansowych. Interpretacja pojęcia wykluczenia finansowego uległa zmianie w połowie lat 90. Wówczas to termin ten zaczęto wykorzystywać w szerszym zakresie, w celu określenia osób, które mają ograniczony dostęp do głównego nurtu usług finansowych już bez koncentrowania się na fizycznych lub geograficznych barierach⁹.

Zgodnie z jedną z najbardziej popularnych definicji wykluczenie finansowe dotyczy osób, które nie posiadają żadnych relacji z instytucjami finansowymi lub relacje te są na niezadowalającym poziomie w odniesieniu do głównego nurtu finansowego (mainstream market), przez co osoby te w celu realizacji swoich potrzeb sięgają do usług instytucji działających bez odpowiednich zezwoleń¹⁰.

Ze zbliżonym podejściem do wykluczenia finansowego można spotkać się w publikacji autorstwa L. Anderloni, zgodnie z którą „wykluczenie finansowe to trudności, jakich doświadczają osoby o niskich dochodach i znajdujące się w niekorzystnej sytuacji społecznej (*socially disadvantaged*) w korzystaniu z usług finansowych, które są im potrzebne – np. posiadanie konta i możliwości dokonywania rozliczeń bezgotówkowych, dostęp do kredytu o rozsądnym poziomie oprocentowania czy też dokonywanie nawet niewielkich oszczędności, z uwzględnieniem niestabilnej sytuacji zawodowej.”¹¹.

Rys. 3. Porównanie zakresu korzystania z produktów finansowych w Polsce na tle UE

Źródło: opracowanie na podstawie *Special Eurobarometer 373, Retail financial services*, Komisja Europejska, 2012, s. 13.

⁹ Szerzej: E. Kempson, C. Whyley, *Kept Out or Opted Out? Understanding and Combating Financial Exclusion*, Policy Press, Bristol 1999.

¹⁰ J. Buckland, *Hard Choices: Financial Exclusion, Fringe Banks and Poverty in Urban Canada*, University of Toronto Press, 2012, s. 3-4.

¹¹ L. Anderloni, *Access to Bank Account and Payment Services*, [w:] *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets*, L. Anderloni, M.D. Braga, E.M. Carluccio (eds.), Springer-Verlag Berlin-Heidelberg 2007, s. 7.

Na przestrzeni ostatnich kilku lat rozmiary wykluczenia finansowego uległy zmniejszeniu. Zgodnie z najnowszymi dostępnymi danymi 84% obywateli UE i jedynie 68% obywateli Polski posiada rachunek bankowy. Popularność pozostałych usług finansowych wykazuje podobne dysproporcje. Porównanie zakresu korzystania z produktów finansowych w Polsce na tle UE przedstawia rys. 3.

Niepokojąco przedstawiają się dysproporcje w zakresie korzystania z produktów finansowych w Polsce na tle pozostałych krajów UE. Są one szczególnie widoczne w przypadku produktów z sektora bankowego. Z kart kredytowych korzysta 19% Polaków, podczas gdy średnia europejska wynosi 40%, z kredytu hipotecznego 6%, przy średniej 19%, jedynie skala korzystania z pożyczki gotówkowej jest podobna – wynosi 12% dla Polski i 13% dla UE.

Na gruncie definiowania wykluczenia finansowego, ze względu na funkcję, jakie sektor bankowy pełni na rynku finansowym oraz ze względu na fakt, iż produkty bankowe są kluczem dostępu do innych usług finansowych, pojawiły się określenia oznaczające wykluczenie bankowe¹². Mianem tym określane są osoby, które nie korzystają z produktów oferowanych przez sektor bankowy¹³. W tym kontekście wyłania się pojęcie wykluczenia kredytowego dotyczącego osoby nieposiadającej historii kredytowej lub posiadającej złą historię kredytową oraz osoby o niskich dochodach¹⁴.

5. Związek między wykluczeniem bankowym a nadmiernym zadłużeniem

Koncepcja wykluczenia finansowego i nadmiernego zadłużenia jest często analizowana osobno, ale wydaje się, że istnieje kilka obszarów wspólnych dla tych dwóch zjawisk. Pierwszym z nich może być związek między konsekwencjami wykluczenia finansowego i nadmiernego zadłużenia a statusem społeczno-ekonomicznym.

Na gruncie badania relacji między wykluczeniem a nadmiernym zadłużeniem rozważyć należy cechy osób dotkniętych tymi problemami. Pozwoli to na identyfikację przyczyn obu zjawisk¹⁵.

Problem osób dotkniętych wykluczeniem i/lub nadmiernym zadłużeniem analizowany był w Austrii, Belgii, Francji, Niemczech, Irlandii, Holandii, Norwegii

¹² Potwierdzeniem znaczenia sektora bankowego na rynku finansowym jest fakt, iż stanowi on w Polsce ok. 72% w strukturze systemu finansowego, podczas gdy sektor ubezpieczeń 8%, OFE 13%, a fundusze inwestycyjne 6%. *Raport o sytuacji banków w 2011 r.*, UKNF, Warszawa 2012, s. 26.

¹³ V. Leeladhar, *Taking banking services to the common man - financial inclusion*, "Reserve Bank of India Bulletin", January 2006, s. 73-74.

¹⁴ N. Byrne, O. Mc Carthy, M. Ward, *Meeting the Credit Needs of Low-Income Groups: Credit Unions-V-Moneylenders*, Working paper 05/05, Dublin: Combat Poverty Agency, 2005.

¹⁵ M. Sarma, *Index of Financial Inclusion*, Indian Council for Research on International Economic Relations, Working Paper No. 215, June 2008, s. 3. Por. S. Carbó, E.P.M. Gardener, P. Molyneux, *Financial Exclusion*, Palgrave MacMillan, 2005.

Tabela 1. Cechy predestynujące oraz determinanty wykluczenia i nadmiernego zadłużenia

Cechy predestynujące do wykluczenia i nadmiernego zadłużenia		Determinanty wykluczenia i nadmiernego zadłużenia
Społeczno-demograficzne:		Społeczno-demograficzne:
wiek	powyżej 50 roku życia	starzenie się społeczeństwa
płeć	mężczyzna	ubożenie społeczeństwa
wykształcenie	podstawowe lub średnie	podniesienie poziomu życia
status społeczny	osoby samotne, samotnie wychowujące dzieci	Ekonomiczne:
dochód	poniżej 60% mediany dochodu ekwiwalentnego	bezrobocie i pogorszenie się warunków pracy
religia, rasa, narodowość	przynależność do mniejszości narodowych	zmiany w strukturze gospodarstwa domowego, jak np. rozwód, śmierć współmałżonka, nieplanowane narodziny
sytuacja zawodowa	pozostawanie długo-trwale bezrobotnym	niepowodzenie samodzielnej działalności gospodarczej lub bankructwo małych przedsiębiorstw rodzinnych
inne	niepełnosprawność, uzależnienie od używek	celowe ukrywanie przez klienta informacji umożliwiających instytucjom finansowym oszacowanie jego wypłacalności nieumiejętne zarządzanie budżetem domowym
Psychologiczne:		nadmierne korzystanie z kart kredytowych, kredytów odnawialnych i innych wysoko oprocentowanych form kredytów osobistych
brak skłonności do oszczędzania		zaciąganie kredytów używanych do spłacania innych kredytów
nadmierna skłonność do ryzyka		zaciąganie przez osoby o niskich dochodach kredytów na rynku nieformalnym, z lichwiarskimi odsetkami
skłonność do nadmiernych zakupów		wzrost stóp procentowych, zmiany kursów walutowych spowolnienie gospodarcze

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Special Eurobarometr 279, Poverty and Exclusion*, Komisja Europejska, 2007; *Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: Kredyty a wykluczenie społeczne w społeczeństwie dobrobytu*, 2008/C 44/19.

i Wielkiej Brytanii¹⁶. Wyniki tych badań wskazywały, że kluczowe determinanty obu zjawisk to powiększenie rodziny, niskie i niestabilne dochody, utrata źródła dochodów¹⁷. W równie wysokim stopniu na nadmierne zadłużenie poza niskimi dochodami wpłynęły gwałtowne niekorzystne zmiany zachodzące w życiu (np. utrata pracy,

¹⁶ Szerzej: G. Glukoviezoff, *Understanding and combating financial exclusion and over indebtedness in Ireland: a European perspective. What could Ireland learn from Belgium, France and the United Kingdom?* Studies in Public Policy, October 2011.

¹⁷ E. Kempson, *Over-indebtedness in Britain*, Department of Trade and Industry, London 2002, s. 51.

rozwód, choroba)¹⁸. Tym samym można wskazać na podobieństwa cech społeczno-ekonomicznych, które zwiększają prawdopodobieństwo wystąpienia wykluczenia i nadmiernego zadłużenia.

Zestawienie cech społeczno-demograficznych charakteryzujących osoby wykluczone finansowo i nadmiernie zadłużone oraz sytuacji, które zwiększają prawdopodobieństwa wystąpienia obu zjawisk, ilustruje tab. 1.

Drugi nurt badań nad związkiem między wykluczeniem a nadmiernym zadłużeniem może koncentrować się wokół weryfikacji hipotezy, iż nadmierne zadłużenie prowadzi do wykluczenia będącego efektem trudności w dostępie do produktów kredytowych.

Instytucje finansowe odmawiają dostępu wybranej grupie klientów w przypadku, gdy przewidują, iż wystąpią trudności w ich wykorzystaniu lub gdy oceniają, iż osoby te są zbyt ubogie, by przynosić korzyści finansowe instytucji finansowej. Takie działania mogą polegać np. na odmowie otwarcia rachunku bankowego z limitem kredytowym osobom, w przypadku których zidentyfikowane zostało ryzyko wystąpienia przekredytowania lub niemożności spłacenia zadłużenia ze względu na nieregularne dochody. Z drugiej strony, niekiedy sami klienci odmawiają korzystania z takich usług bankowych, w przypadku których mają podejrzenia, że ich sytuacja finansowa może spowodować trudności w regulowaniu zaciągniętych zobowiązań¹⁹.

Istnieje jednak pewien związek między wykluczeniem a nadmiernym zadłużeniem wskazujący, iż przyczyną nadmiernego zadłużenia jest wykluczenie bankowe. Wprawdzie brak rachunku nie prowadzi bezpośrednio do nadmiernego zadłużenia, ale może przyczynić się do niego. Może bowiem generować dodatkowe wydatki obciążające domowy budżet, takie jak koszty opłat za rachunki opłacane w formie gotówkowej. To z kolei pogarsza jeszcze bardziej kondycję finansową gospodarstwa domowego. Może nawet się zdarzyć, iż bank podejmie decyzję o zamknięciu rachunku bankowego osoby nadmiernie zadłużonej a takie działania utrudniają spłatę posiadanych wierzytelności²⁰. Rozważania te stanowią podstawę do sformułowania hipotezy, iż nadmierne zadłużenie się jest jedną z najbardziej widocznych konsekwencji wykluczenia finansowego²¹.

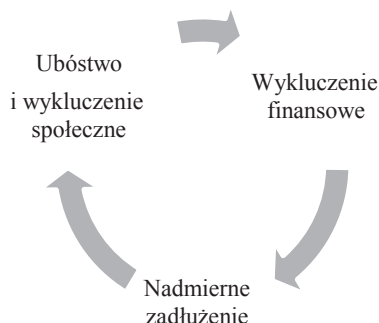
Można zatem wnioskować, iż nadmierne zadłużenie i wykluczenie jest zarówno przyczyną, jak i skutkiem ubóstwa i wykluczenia społecznego.

¹⁸ H. Russell, B. Maître, N. Donnelly, *Financial Exclusion and Over-indebtedness in Irish Households*, Social Inclusion Research Report, Dublin, Ireland 2011, s. 72.

¹⁹ Por. P. Jones, T. Barnes, *Would You Credit It?: People Telling Stories About Credit*, The Co-operative Bank in association with Liverpool JMU and Citizen Advice Bureau, 2005.

²⁰ *Eurofinance response to the European Commission's consultation on European households' over-indebtedness*, Eurofinas AISBL, February 2013, s. 9.

²¹ G. Glukoviezoff, *From Financial Exclusion to Overindebtedness : The Paradox of Difficulties for People on Low Income?*, [w:] L. Anderloni, wyd. cyt., s. 6.

Rys. 4. Współzależności między wykluczeniem a nadmiernym zadłużeniem

Źródło: opracowanie własne na podstawie: G. Glukowiezoff, *From Financial Exclusion to Overindebtedness: The Paradox of Difficulties for People on Low Income?*, [w:] L. Anderloni, M.D. Braga, E. Carluccio, *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets*, Springer Verlag, Berlin 2006, s. 5-10.

Trudności w dostępie do uzyskania finansowania są przyczyną ubóstwa i stwarzają problemy w uzyskaniu pracy, a tym samym przyczyniają się do szerszego problemu, jakim jest wykluczenie społeczne. Nadmierne zadłużenie zaś bezpośrednio przekłada się na brak możliwości regulowania zobowiązań, co w dalszej perspektywie prowadzi do ubóstwa.

Ważnym nurtem rozważań nad związkiem przyczynowo-skutkowym nad wykluczeniem i nadmiernym zadłużeniem jest analiza wpływu występowania trudności w korzystaniu z produktów bankowych na występowanie niewypłacalności. W odniesieniu do kredytów trudności w użytkowaniu oznaczają, że gdy kredytobiorca korzysta z kredytu w sposób nieodpowiedni lub nie ma dostępu do odpowiedniego kredytu, może to spowodować negatywne skutki społeczno-ekonomiczne.

Dostęp do kredytu na dogodnych warunkach może być bowiem użytecznym narzędziem, pozwalającym przezwyciężyć chwilowe trudności finansowe. Osoby pozbawione możliwości zaciągnięcia kredytu na dogodnych warunkach sięgają po droższe i mniej elastyczne źródła finansowania oferowane przez alternatywnych dostawców²².

Wsparcie dla wyników studiów literaturowych stanowią mogą rezultaty wywiadów indywidualnych przeprowadzonych na potrzeby niniejszego opracowania z osobami, które dotknięte zostały problemem nadmiernego zadłużenia się, rozumianego jako sytuacja, w której miesięczne dochody netto nie wystarczały na spłatę posiadanych obciążeń kredytowych. Pozwoliły one na identyfikację dwubiegowości związków między nadmiernym zadłużeniem a wykluczeniem.

²² *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*, European Commission, VC/2006/0183, March 2008, s. 52.

Zgodnie z oczekiwaniami powstałymi na bazie przeprowadzonych studiów literaturowych zdecydowana większość uczestników wywiadów przyznała, iż należą do grona osób wskazanych wcześniej w artykule jako predysponowane do wystąpienia w ich przypadku wykluczenia i nadmiernego zadłużenia się. W zdecydowanej większości przypadków problem nadmiernego zadłużenia był skutkiem nagłego pogorszenia się sytuacji finansowej wywołanej utratą głównego źródła dochodów, rzadziej był on wywołany zmianą sytuacji rodzinnej.

Prawie 40% wypowiedających się osób deklaroowało, iż zaciągało zobowiązania finansowe w celu zbalansowania budżetu domowego, a pozostała część przeznaczała pozyskane środki na realizację planowanych wydatków (np. sprzęt RTV/AGD, samochód), jedynie 10% przeznaczyło kredyt na opłacenie nagłych wydatków (choroba własna lub najbliższych).

Podobnie rozłożyła się liczba wypowiedzi wskazująca, iż spotkały ich trudnienia w dostępie do usług kredytowych na głównym rynku kredytowym, które spowodowały zaciągnięcie na mniej dla nich korzystnych warunkach zobowiązań na rynku alternatywnym, oraz wypowiedzi przyznających, iż nadmierne zadłużenie, w jakie popadli, uniemożliwia im obecnie włączenie bankowe i korzystanie z kredytów bankowych.

Niepokojącym wynikiem wywiadów były odpowiedzi udzielone przez blisko 20% osób uczestniczących w wywiadach, które jednoznacznie wskazywały, iż przyczyną popadnięcia w nadmierne zadłużenie była liberalna polityka kredytowa banków. Przyznawały one zgodnie, iż uzyskanie odpowiedzi odmownej podczas zapytania o możliwość uzyskania kredytu spowodowałoby zaniechanie podjęcia decyzji o zaciągnięciu kolejnego lub tak wysokiego zobowiązania. Przyznały także, iż posiadana przez nie wiedza finansowa nie była wystarczająca, aby trafnie ocenić możliwości finansowe, i przyznanie kredytu potraktowały jak potwierdzenie, iż będą w stanie spłacać zaciągnięte zobowiązania. Świadczy to o brakach w podstawowej edukacji finansowej osób najbardziej narażonych na deprawację materialną.

6. Podsumowanie

Kluczem do zrozumienia związku między nadmiernym zadłużeniem a wykluczeniem finansowym i bankowym jest rozpoznanie szerokości i głębokości obu tych pojęć. Społeczeństwo potrzebuje właściwego dostępu do szerokiego wachlarza produktów i usług finansowych, zarówno rachunku bankowego, jak i lokowania oszczędności, zaciągania kredytów czy też ubezpieczeń. Pozwala to lepiej radzić sobie w przypadku wystąpienia wahań w wysokości osiągniętych dochodów, zarządzać wydatkami i planować przyszłość. Ponadto społeczeństwo potrzebuje szansy i zdolności do użytkowania produktów i usług finansowych oraz umiejętności podejmowania decyzji, które będą najbardziej dopasowane do indywidualnych potrzeb, przez co pozwolą one na korzystanie w pełni ze swoich praw obywatelskich i wypełnianie obowiązków domowych i zawodowych.

Analiza nadmiernego zadłużenia oraz wykluczenia finansowego i bankowego pozwoliła na weryfikację istnienia związku przyczynowo-skutkowego obu zjawisk. Przede wszystkim cechą wspólną obu zjawisk okazały się cechy społeczno-ekonomiczne osób dotkniętych tymi problemami oraz konsekwencje prowadzące do utrudnienia pełnego uczestnictwa w życiu społecznym.

Rozpatrując związek między trudnościami w dostępie do usług bankowych, w tym szczególnie kredytowych, a zjawiskiem nadmiernego zadłużenia, wskazano na dwukierunkowość tych zależności. Z jednej strony nadmierne zadłużenie okazało się pochodną trudności w dostępie do kredytów lub utrudnień we właściwym ich użytkowaniu. Z drugiej zaś, nadmierne zadłużenie prowadzi do ograniczenia możliwości pozyskiwania finansowania na głównym rynku finansowym. Osoby nadmiernie zadłużone napotykają takie same trudności w korzystaniu z usług finansowych jak osoby całkowicie niebankowane lub ubankowane marginalnie. Utrudnienia te wymuszają korzystanie z oferty alternatywnych pożyczkodawców na warunkach mniej korzystnych dla kredytobiorcy, co prowadzi do zjawiska wykluczenia finansowego i pogłębienia niewypłacalności.

Literatura

- Anderloni L., *Access to Bank Account and Payment Services*, [w:] *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets*, L. Anderloni, M.D. Braga, E.M. Carluccio (eds.), Springer-Verlag Berlin-Heidelberg 2007.
- Atkinson A.B., Marlier E., *Income and Living Conditions in Europe*, Eurostat, European Union, 2010.
- Buckland J., *Hard Choices: Financial Exclusion, Fringe Banks and Poverty in Urban Canada*, University of Toronto Press, 2012.
- Byrne N., McCarthy O., Ward M., *Meeting the Credit Needs of Low-Income Groups: Credit Unions-V-Moneylenders*, Working Paper 05/05, Dublin: Combat Poverty Agency, 2005.
- Carbó S., Gardener E.P.M., Molyneux P., *Financial Exclusion*, Palgrave MacMillan, 2005.
- Diagnoza społeczna. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, J. Czapiński, T. Panek (red.), Warszawa 2012.
- Eurofinance response to the European Commission's consultation on European households' over-indebtedness*, Eurofinas AISBL, February 2013.
- Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*, European Commission, VC/2006/0183, March 2008.
- Gloukoviezoff G., *The link between financial exclusion and over-indebtedness*, Working Paper, <http://gloukoviezoff.files.wordpress.com/2009/01/wp-link-fe-oi.pdf>, 28.03.2013.
- Gloukoviezoff G., *From Financial Exclusion to Overindebtedness: The Paradox of Difficulties for People on Low Income?*, [w:] L. Anderloni, M.D. Braga, E. Carluccio, *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets*, Springer Verlag, Berlin 2006.
- Gloukoviezoff G., *Understanding and combating financial exclusion and over indebtedness in Ireland: a European perspective. What could Ireland learn from Belgium, France and the United Kingdom?*, Studies in Public Policy, October 2011.
- InfoDług, Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i klientach podwyższonego ryzyka*, luty 2011.

- InfoDług, Ogólnopolski raport o zaległym zadłużeniu i klientach podwyższonego ryzyka*, luty 2013.
- Jones P., Barnes T., *Would You Credit It?: People Telling Stories About Credit*, The Co-operative Bank in association with Liverpool JMU and Citizen Advice Bureau, 2005.
- Kempson E., *Over-indebtedness in Britain*, Department of Trade and Industry, London 2002.
- Kempson E., Whyley C., *Kept Out or Opted Out? Understanding and Combating Financial Exclusion*, Policy Press, Bristol 1999.
- Leeladhar V., *Taking banking services to the common man – financial inclusion*, “Reserve Bank of India Bulletin”, January 2006.
- Lilico A., *Household Indebtedness in the EU*, European Parliament, 2010.
- Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie: Kredyty a wykluczenie społeczne w społeczeństwie dobrobytu*, 2008/C 44/19.
- Over-indebtedness. New evidence from the EU-SILC special module*, Research Note 4/2010.
- Raport o sytuacji banków w 2011 r.*, UKNF, Warszawa 2012.
- Russell H., Maître B., Donnelly N., *Financial Exclusion and Over-indebtedness in Irish Households*, Social Inclusion Research Report, Dublin, Ireland 2011
- Sarma M., *Index of Financial Inclusion*, Indian Council for Research on International Economic Relations, Working Paper No. 215, June 2008.
- Special Eurobarometer 373, Retail financial services*, Komisja Europejska, 2012.
- Stamp, S., *A Policy Framework for Addressing Over-indebtedness*, Combat Poverty Agency, Dublin 2009.
- Świecka B., *Niewypłacalność gospodarstw domowych. Przyczyny – skutki – przeciwdziałanie*, Difin, Warszawa 2009.
- Towards a common operational definition of over-indebtedness*, European Commission, February 2008.
- Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze, DzU 2003, nr 60, poz. 535 ze zm.

THE ISSUE OF OVERINDEBTEDNESS IN THE CONTEXT OF FINANCIAL EXCLUSION

Summary: Awareness of the scale of financial exclusion and overindebtedness and, above all, of the negative consequences of what they involve on a micro-economic scale, for individual households, as well as on a macro-economic scale, for the whole national economy is not reflected in considerations on the basis of identification of the interdependencies and concomitance of both phenomena. The purpose of this article is to indicate relationships between the phenomenon of overindebtedness and financial exclusion. Thus it will be necessary to outline the size of household debt and financial exclusion in Poland, and then the recognition of the causes and consequences of both phenomena with an indication of the common areas.

Keywords: overindebtedness, financial exclusion, banking exclusion.